

Miért a kompetencia, és miért nem a döntések: válasz Bernáth Lászlónak

Senki nem vitatja, hogy vannak kötelességeink a helyes véleményformáláshoz szükséges feltételek megteremtésével kapcsolatban: bizonyítékokat kell gyűjtenünk, alaposan át kell gondolnunk a kérdést, törekednünk kell képességeink kimunkálására, stb. *Doxasztikus deontológia akaratlagos ellenőrzés nélkül* című írásomban (Forrai 2017) először amellettt érveltem, hogy nemcsak ilyen kötelességeink vannak, hanem olyanok is, hogy az adott feltételek között helyesen alakítsuk ki hiteinket: ítéljük meg helyesen a bizonyítékok súlyát és relevanciáját, következtessünk helyesen, vegyük számba az összes releváns lehetőséget, stb. Az ilyen kötelességeket neveztem *doxasztikus kötelességeknek*. A doxasztikus kötelességek létezése ellen a fő érv az, hogy a hitképződés spontán folyamat, amely fölött nem gyakorlunk akaratlagos ellenőrzést (Alston 1988). Ezzel szemben azt állítottam, hogy a doxasztikus kötelességek nem akaratlagos ellenőrzést követelnek, hanem kognitív kompetenciát. Ahhoz például, hogy kötelességem legyen az adott szituációban a bizonyítékokat helyesen mérlegelni, nem az szükséges, hogy akaratomon múltjon, hogy milyen erősnek tűnnek számomra a bizonyítékok, hanem az, hogy elég kompetens legyek a megítélésükhöz.

Másodszor amellettt érveltem, hogy a doxasztikus kötelességek ezen védelme *nem* segít az igazolás deontikus felfogásán, amely szerint akkor és csak akkor hiszek valamit igazoltan, ha hitem kialakításakor felelősen járok el, azaz nem sértem meg episztemikus kötelességeimet – köztük doxasztikus kötelességeimet. Mivel a kognitív kompetencia személyfüggő, a doxasztikus kötelességek is azok, s így a deontológiai felfogás olyan igazolásfogalmat eredményez, amely túlságosan személyfüggő ahhoz, hogy megragadja azt, amiért az igazolást értékesnek tartjuk.

A folyóirat jelen számában Bernáth László mindkét állításomat vitatja, és felvázol egy alternatív álláspontot. Az alábbiakban igyekszem megmutatni, hogy állításaim igenis védhetők, saját javaslata ellenben problematikus.

I. A KOGNITÍV KOMPETENCIA VÉDELMEBEN

Bernáth elfogadja azokat a durván strawsoniánus játékszabályokat (Strawson 1974), amelyek szerint játszom: amennyiben jogosan hibáztatunk valakit valamiért, akkor az illető megsértette bizonyos kötelességeit. Amellett, hogy doxasztikus kötelességeink kognitív kompetenciánkon múlnak, szembeállított esetek révén érvelek. Az eredeti esetben mindig kompetens alanyról van szó, a szembeállított variációkban inkompetens alanyról. A Bernáth által tárgyalt példában Beának megvan a kompetenciája ahhoz, hogy megtalálja a helyes kiindulópontot a Nagy Sejtés bizonyításához, a variációk alanyainak – a doktorandusznak, a középserű matematikusnak, illetve magának Beának, ha a feladat jóval nehezebb – nincsen. Ezek után, eredeti írásomnál némileg szigorúbban fogalmazva, így érvelek.

- (1) Az eredeti esetben az alanyt jogosan hibáztathatjuk hitéért.
- (2) A variációkban az alanyt nem hibáztathatjuk jogosan hitéért.
- (3) Az egyetlen releváns különbség az eredeti eset és a variációk között az, hogy az eredeti esetben az alany rendelkezik a megfelelő kompetenciával, a variációkban pedig nem.
- (4) Tehát: a jogos hibáztatásnak szükséges feltétele a megfelelő kompetencia megléte.

Bernáth az érv első premisszáját támadja, mégpedig azon az alapon, hogy Bea nem *hibáztatja* magát, hanem egyszerűen *bosszús*. Elismerem, csakugyan jogosan lehet bosszús amiatt, hogy *nem sikerült megtalálnia a bizonyítást*, jóllehet az elérhető közelségben volt. Ez azonban nem perdöntő, mert a kudarc miatti bosszúsága nem zárja ki azt, hogy hibáztassa is magát azon *téves hitéért*, amely a kudarcot eredményezte. Bár felhozhatok analóg eseteket, melyekben valaki egyszerre bosszankodik és hibáztatja önmagát, ezekkel nem lesz könnyű meggyőzőnöm az olvasót, mert szívesebben tulajdonítunk valakinek egy pszichológiai állapotot, mint kettőt.¹

De nem is kell meggyőzőnöm, mivel van egy másik példám is, amelyen az iménti ellenvetés nem talál fogást. Mivel az olvasó előtt nem feltétlenül van ott írásom, hadd idézzem az eredeti esetet.

Anna és párja kedvező áron bérelnek lakást, Anna lakását pedig, amely kissé szűkös lenne kettejüknek, kiadják. Mivel Anna idős édesanyja egy távoli faluban lakik, s elég körülményes látogatni, fontolóra veszik, hogy beköltöztetik Anna lakásába, a mama

¹ Csak egyetlen analógia, jelzésképpen. Kedvesemmel nem voltam elég figyelmes az utóbbi hónapokban, és amikor kap egy kedvező külföldi állásajánlatot, elfogadja. Ekkor egyszerre bosszankodhatom amiatt, hogy ilyen kedvező ajánlatot kapott, és hibáztathatom magam viselkedésem miatt, hiszen ha másként viselkedem, talán nem fogadja el az állásajánlatot.

lakását pedig eladják. (Az ebből származó pénz a mama alacsony nyugdíjának kiegészítésére szolgálna.) A lakásbérlet így természetesen nagyobb terhet jelentene, hiszen elesne az Anna lakásának kiadásából származó bevétel. Annák megfontolt, körültekintő emberek, akik életük során már sokszor hoztak efféle döntéseket, s ezek rendre helyesnek is bizonyultak. Ezúttal is alaposan átgondolják a pro és kontra érveket, osztanak, szoroznak, és arra jutnak, hogy elbírnák a megnövekedett anyagi terheket, és hogy ezeket érdemes is vállalniuk azért, hogy ne kelljen teljes hétvégéket a mama látogatására fordítani. Tudják azonban, hogy a bérleti díjak alaposan megemelkedtek, s ha a bérbeadó ugyanilyen mértékben emeli az ő bérleti díjukat, azt már nem tudnák kigazdálkodni. Ezért, mielőtt döntenének, megkérdezik, hogy tervez-e a jövőben az inflációt meghaladó mértékű díjemelést. A bérbeadó „nem”-mel felel, s Annának minden okuk megvan az ígéretét komolyan venni, mivel mindeddig maximálisan korrekt és megbízható volt, s ráadásul nagyon elégedett, hogy olyan bérlői vannak, mint Annák. Így hát árulni kezdik a mama lakását. Mielőtt azonban sikerülne eladniuk, a bérbeadó közli velük, hogy mégiscsak jelentősen emeli majd a bérleti díjat. Ekkor döbbennek rá, hogy a mama átköltöztetése milyen súlyos hiba lett volna. A bérelt lakás elhagyására nemcsak a bérleti díj emelkedése miatt kényszerülhetnek rá, hanem más okokból is: a tulajdonos anyagi nehézségei miatt eladja a lakást, vagy megváltoznak a családi viszonyai, s ő maga akar odaköltözni, stb. Ha pedig el kell hagyniuk a bérelt lakást, akkor, az időközben megemelkedett bérleti díjak miatt, csak egy Annánál lényegesen rosszabb lakást tudnak kivenni. Hogy az ördögbe nem gondoltak erre? *Nem lett volna szabad* azt hinnük, hogy a mama átköltöztetése kockázatmentes. Látniuk *kellett volna* a kockázatokat. (Forrai 2017. 35–36.)

Annának nincs okuk bosszankodni; igazából megkönnyebbülést kell éreznük, amiért megúszták a téves hitre alapozott döntés súlyos következményeit. Ha pedig valaki köti az ebet a karóhoz, hogy igenis bosszankodnak, akkor legfeljebb amiatt bosszankodhatnak, hogy nem úgy döntöttek, ahogy kellett volna. De csak akkor bosszankodhatnak emiatt, ha jogosan hibáztatják magukat téves hitükért. Tehát hamis, hogy a történetet záró „nem lett volna szabad” és „kellett volna” kijelentések a bosszúságot fejezik ki, nem pedig az önhibáztatást. Legfeljebb az lehetséges, hogy az önhibáztatás mellett a bosszúságot is kifejezik.

De hogy ne bízzak mindent Annákra, lássunk egy harmadik példát is, amely-nél a bosszúság még olyan módon sem hozható játékba, mint Annáéknál.

A nyugdíjas bíró

A bíróság egy különösen visszataszító bűncselekményt tárgyalt: egy bankrablás során a rablók minden ott tartózkodót meggyilkoltak. A vád szerint a vádlott részt vett a rablásban, és miközben ismeretlen társa gyilkolt, ő a bejárat előtt állt, hogy a belépni szándékozókát elküldje. A bíróság már befejezte a bizonyítékok feltárását, de még nem hirdetett ítéletet. A tárgyalásokon végig jelen volt egy nemrég nyugalomba vonult bíró, aki nagyon megbecsült tagja volt a bírói karnak, s maga is számos súlyos

és nehéz ügyben hozott ítéletet. Megkérdézem, mit gondol az esetről. Azt mondja, alaposan át kell gondolnia, és amikor újra találkozunk, a következőt feleli. Annak a hivatásos bűnözőnek a vallomását, aki büntetésének enyhítéséért cserébe terhelő vallomást tett a vádlottra, jelesül, hogy az bevallotta neki a rablásban való részvételt, hitelesnek fogadja el. Hitelesnek fogadja el a bank azon ügyfeleinek vallomását is, akik szerint a vádlott volt az, aki elküldte őket, amikor be akartak menni a bankba. Ezzel szemben nem fogadja el hitelesnek a vádlott vallomását, aki következetesen tagadta, hogy részt vett volna rablásban, jóllehet több olyan súlyos bűncselekményt is beismert, melyekkel a rendőrség soha nem hozta kapcsolatba, s amelyekért sok-sok év börtön jár. Szintén irrelevánsnak tartja, hogy a rablás idején a vádlott mobiltelefonját egy másik helyszínen használták, noha semmit nem tudunk arról, hogy ki használta a telefont, ha nem a vádlott. Ezek alapján, mondja, a vádlottat bűnösnek találná, és életfogytiglant szabna ki rá, annak ellenére, hogy a tanúvallomásokon kívül semmi nem támasztja alá, hogy a vádlott járt a bankfiókban, vagy hogy valaha is megfordult volna a városban, ahol a rablás történt.

Itt tart a dolog, amikor a rendőrség megtalálja a gyilkos fegyvert egy másik bűnözőnél, és pillanatok alatt kiderül, hogy a vádlott ártatlan. Én pedig igencsak hibáztatom a nyugdíjas bírót: képes lett volna életfogytiglanra ítélni valakit olyan bizonyítékok alapján, amelyek, ha jobban belegondolunk, nagyon is gyengék!

Szenilitás

Elmesélem az esetet egy közös ismerősünknek, aki felvilágosít: bár a viselkedésén elsőre nem látszik, a nyugdíjas bíró bizony eléggé leépült, éppen ezért is kellett nyugdíjba vonulnia. Ja, mondom, az egészen más, és már nem is neheztelek rá.

A minta ugyanaz, mint a korábbiakban: akit kompetensnek ítélünk, azt hibáztatjuk, akit nem ítélünk annak, azt nem.² És itt az eredeti esetről implauzibilis azt állítani, hogy nem hibáztatjuk a bírót, hanem csak bosszúsak vagyunk.

II. AZ ETIKAI KÖTELESSÉGEKHEZ KELL-E IGAZODNUNK?

Az iménti példák önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy a doxasztikus kötelességek szükséges feltételének a kognitív kompetenciát tegyük meg az akaratlagos ellenőrzés helyett.

Lehetséges ugyanis az ellenkező irányban is érvelni: mivel minden kötelességnek az akaratlagos ellenőrzés a szükséges feltétele, a doxasztikus kötelessé-

² Azért választottam nyugdíjas bírót, mert a ténylegesen ítélkező bírót akkor is hibáztatjuk, ha inkompetens. Ez a hibáztatás azon alapul, amit Feldman „szerep-kötelezettségnek” (*role-ought*) nevez (2000. 676), s amely nem telivér deontológiai kötelezettség (Kornblith 2001. 237–238). Részletesebben: Forrai 2019. 3. szakasz.

gekkel kapcsolatos köznapi ítéleteink hibásak, és ezeket, a kötelességekre vonatkozó filozófiai elmélet alapján, joggal bírálhatjuk felül. Ezért aztán érvelnem kellett az ellen is, hogy ami igaz az erkölcsi kötelességekre, annak a doxasztikus kötelességekre is igaznak kell lennie.³

Bernáth ezzel szemben adottnak veszi, hogy köznapi doxasztikus deontológiai ítéleteink ugyanúgy viselkednek, mint erkölcsi ítéleteink. Saját szempontjából jogosan tesz így: érvelésem ugyanis feltételezi, hogy a történetek végén szereplő kijelentések hibáztatást fejeznek ki, ő pedig úgy gondolja, hogy félreértelmezem ezeket. Ha téved ebben – ahogy az előző szakaszban állítottam –, nem veheti adottnak, hogy a doxasztikus deontológiai ítéletek ugyanígy viselkednek, mint az erkölcsi ítéletek, és így a második szakasz végén megfogalmazott érve *petitio principii*.

Ebben a szakaszban azt vizsgálom meg, hogy Bernáth saját elmélete mennyire tartható. Azzal kell kezdenem, hogy Bernáthot igazából nem a doxasztikus kötelességek foglalkoztatják, hanem az, hogy mennyiben vagyunk felelősek hiteinkért. Úgyhogy a kötelességeket most zárójelbe is teszem.

A probléma, amellyel Bernáthnak szembe kell néznie, a következő. Döntéseinkért felelősek vagyunk, hiteink azonban spontán jönnek létre. Ha nem szoktunk döntést hozni arról, hogy mit higgyünk, hogyan lehetünk felelősek hiteinkért?⁴ Megoldása azon alapul, hogy bár hiteinkről nem döntünk, hiteink lehetnek korábbi döntéseink *következményei*. Arra pedig vannak kidolgozott elméleteink, hogy a döntésekért való erkölcsi felelősség mikor terjed ki a döntések következményeire. Ezek révén magyarázható meg például, hogy miért vagyok felelős azért, ha részegen elgázolok valakit, jóllehet csak arról hoztam döntést, hogy ittasságom ellenére vezetni fogok, arról nem, hogy gázolni is. Az általa preferált elmélet szerint akkor vagyunk felelősek döntéseink következményeiért, ha teljesülnek az alábbi feltételek:

- (a) A döntésnek befolyásolnia kell a következmény bekövetkezését.
- (b) A döntésnek és következményének azonos előjelűnek kell lennie, azaz ha a döntés dicséretes, a következmény pedig sajnálatos, akkor nem vagyunk felelősek a következményért.
- (c) A döntés abszolút értéke ne haladja meg a következményét, vagyis ha egy kis hibának katasztrofális következményei vannak, akkor azokért nem vagyunk felelősek.
- (d) A döntés ne deviáns módon okozza a következményt.

³ Az érvelés továbbfejlesztett változatát és annak magyarázatát, hogy miért különböznek az etikai és a doxasztikus kötelességek szükséges feltételei, lásd Forrai 2019. 4. szakasz.

⁴ A „felelősség” kifejezés helyett Bernáth a „tehet róla” kifejezést használja. Ezt szerencsétlen kifejezésnek tartom, mert – ahogy ő is elismeri – nem szoktuk döntésekre alkalmazni.

Így a doxasztikus felelősségre vonatkozó elmélete az, hogy hiteinkért abban az esetben vagyunk felelősek, ha hoztunk valamilyen döntést, amelynek kapcsolata a kérdéses hittel eleget tesz a fenti feltételeknek.

Ezzel a megoldással az a gondom, hogy nem tudom, hogyan kell a doxasztikus esetekben úgy alkalmazni, hogy legalább valamennyire plauzibilis legyen. Mivel Bernáth a megoldást egy etikai példán szemlélteti, csupán az általa továbbírt Bea-példa kínál némi támpontot. Ennek 3. verziójában Bea úgy dönt, hogy olyan „technikai” lemmákkal, mint Y, a továbbiakban nem foglalkozik, ezért nem is jut az eszébe, amikor szüksége lenne rá.

A példa nem tartalmazza, hogy pontosan mi is az a *következmény*, amelyért Bea felelős. Több olyan dolog is van, amely eleget tesz (a) feltételnek, azaz valóban következmény. Az első, hogy Beának *nem jut eszébe Y lemma*. Ez azonban nem doxasztikus állapot. Így ha ezt tekintjük a releváns következménynek, akkor az elmélet nem a hiteinkért való felelősségről szól. A második az, hogy Bea *nem hiszi azt, hogy Y a legjobb kiindulópont*. Ez doxasztikus állapot ugyan, de nem doxasztikus attitűd. Bea nem olyan módon nem hiszi ezt, hogy felfüggeszti vele kapcsolatban az ítéletét, és nem is olyan módon, hogy a tagadását hiszi. Való igaz, hogy Bea hitéből, hogy X lemma a helyes kiindulópont, az következik, hogy Y nem az, de Bea nem szűri le ezt a következtetést. Így az egyetlen következmény, mely témánk szempontjából releváns lehet, az, hogy Bea *azt hiszi, hogy X lemma a legjobb kiindulópont*.

Lássuk (b)-t! Mi az előjele Bea döntésének, hogy hanyagolni fogja a technikai lemmákat – azaz pozitívan vagy negatívan értékeli-e ezt a döntést? Könnyen rávágathatnánk, hogy negatívan, hiszen kedvezőtlen következményei lettek. Ezzel azonban csalunk. Az etikai esetben ugyanis a döntésnek *önmagában* is van erkölcsi minősége. Pandora döntése, hogy kinyitja a dobozt, önmagában is elítélendő, mivel erkölcsi előírás, hogy a dobozt nem szabad kinyitni. Ezzel szemben Bea döntése, hogy hanyagolja a technikai lemmákat, önmagában se nem jó, se nem rossz. Tehát (b) alkalmazhatatlan ebben az esetben. És ez az eset nem egyedi. Ha ötven év múlva még mindig nem lesznek empirikus bizonyítékok a hűrelmélet mellett, és a kutatók többsége más irányban próbálkozik, vajon hogyan értékeli annak a kutatónak a döntését, aki továbbra is a hűrelméleten dolgozik? Eldönthetetlen. Az efféle döntés, szemben az etikai döntésekkel, önmagában nem jó és nem rossz, előjele a következményein múlik.⁵

A (b) kapcsán felmerül egy másik kérdés is, jelesül, hogy mit jelent a *következmény negatív előjele*. Magyarán: miért értékeli negatívan azt, hogy Bea azt

⁵ Nem állítom, hogy (b) mindig alkalmazhatatlan. Azok a döntések, melyek azzal kapcsolatosak, hogy milyen episztemikus feltételek között alakítjuk ki hiteinket, önmagukban is értékelhetők. Ha valaki úgy dönt, hogy csak a már rendelkezésére álló bizonyítékok alapján alakítja ki álláspontját, és nem vizsgálja meg a rendelkezésére nem álló, de könnyen elérhető bizonyítékokat, akkor ezt a döntését anélkül is negatívan minősíthetjük, hogy tudnánk, milyen következményei lesznek.

hiszi, hogy X lemma a legjobb kiindulópont? Az egyik lehetőség, hogy ez a hit *nem igazolt*. Ezzel az a gond, hogy nem egyeztethető össze azzal, hogy Bernáth az igazolás deontológiai felfogását is képviselni szeretné (lásd írásának 7. lábjegyzetét). A deontológiai felfogás az igazolt hitet felelősen kialakított hitként értelmezi. Ha pedig a felelősen kialakított hitet, egyebek között, az igazolt hit fogalma révén értelmezzük, akkor a deontológiai elmélet semmitmondóvá válik. Ezért úgy gondolom, hogy Bea hitének azért kell negatív előjelet kapnia, mert *hamis*.

Most már rátérhetünk (c)-re. Bea esetében ez sem alkalmazható, mert döntésének nemesak előjele, hanem abszolút értéke sincsen. Ha Bea döntése önmagában nem jó/rossz, nem mondhatjuk sem azt, hogy kicsit, sem azt, hogy nagyon jó/rossz. Ezért vegyük a Beához hasonlóan briliáns, ám fiatalabb Csillát, aki azért nem ismeri Y lemmát, mert úgy döntött, hogy nem olvassa a régebbi irodalmat. Tételezzük fel, hogy ez rossz döntés, mert az adott területen a korábbi irodalom nem egy esetben fontosnak bizonyult.

Miután (b) feltételt ily módon teljesítettük, most azt kell megnéznünk, Csilla döntésének abszolút értéke nagyobb-e a következmény abszolút értékénél. Magyarán azt kell megnéznünk, hogy melyik rosszabb: Csilla döntésének hibája, vagy a döntésből származó hitének hamissága. Ez a kérdés azonban értelmetlen, mert különböző skálákon lévő mennyiségek nem hasonlíthatók össze. Ez a kérdés olyan, mintha azt kérdeznénk, hogy a rasszizmus megvetendőbb-e annál, mint amennyire a záptojás bűdös. Ráadásul a következmény oldalán nem is skála van, hanem csak egy pozitív és egy negatív érték, hiszen minden igaz hit ugyanannyira igaz, és minden hamis hit ugyanannyira hamis.⁶ Az etikai esetben a párhuzamos kérdés az, hogy nagyobb rossz-e az, hogy Pandora megsértette a tabut, annál, hogy az egész törzs megbetegedett. Ez a kérdés értelmes és megválaszolható, még ha nem is feltétlenül értünk egyet vele kapcsolatban. A hiteinkre kiható döntések minősége viszont nem összehasonlítható a hitek igazságértékével.

A (d) esetében nem tudtam példát találni a deviáns okságra. Az etikai esetben ezzel sincs probléma: Laiosz döntése, hogy elpusztítja fiát, aki a jóslat szerint meg fogja ölni, deviáns módon okozza azt, hogy fia, Oidipusz csakugyan megöli.

Az igazán súlyos probléma az elméletre nézve az, hogy (c) feltétel soha nem teljesül. Ebből ugyanis az következik, hogy soha nem vagyunk felelősek hiteinkért; még azokban az esetekben sem, amelyekben valaki minimális erőfeszítést

⁶ Az utóbbi probléma nem orvosolható azzal, hogy azt mondjuk, különböző hamis hitek nem egyenlő mértékben rosszak. Ha azt hiszed, a mohácsi vész 1527-ben volt, abból sok bajod nem lesz. De ha azt hiszed, hogy tudsz repülni, akkor megeshet, hogy a lift helyett az ablakot választod, hogy a tizedikről lejuss a földszintre. Hogy csak a legfontosabbakat említsem, ezzel a megoldással az első gond, hogy a hitek ilyen skálázása nem illeszkedik az igaz/hamis dichotómiához, ti. egyes igaz hitekkel rendelkezni rossz dolog, és egyes hamis hitekkel rendelkezni jó. A másik gond az, hogy ha a hitek rosszságát vagy jóságát így mérjük, akkor a hiteinket befolyásoló döntésért nem episztemikusan vagyunk felelősek, hanem prudenciálisan.

sem teszt az olyan feltételek megteremtésére, amelyek elősegítik a helyes véleményformálást. A (b)-vel kapcsolatos probléma csupán az, bizonyos esetekben – amilyen Bea továbbírt 3. verziója – az elmélet mást mond, mint amit Bernáth mondani szeretne. Bernáth felelősnek tartja Beát a tévedésért, mivel azonban (b) nem teljesül, az elmélet szerint nem felelős. A (d)-vel kapcsolatos probléma legfeljebb szépséghiba. Ha a doxasztikus esetekben nem létezik deviáns okság, akkor (d) triviálisan teljesül minden esetben, vagyis (d) nem csinál bajt, csak éppen redundáns.

Ez a diagnózis természetesen csak akkor áll, ha helyesen alkalmazom az elméletet a doxasztikus esetekre. Ha rosszul alkalmazom, akkor szolgáljon mentésemül, hogy Bernáth nem sok fogódzót kínál.

III. AZ IGAZOLÁS DEONTOLÓGIAI FELFOGÁSA

Bernáth szerint, ha elfogadjuk elméletét doxasztikus kötelezettségeinkről, akkor módunk van az igazolás deontológiai felfogását megvédeni. Ezzel két gondom van: nem látja, hogy ennek érdekében milyen radikálisan kell szakítania az igazolás szokásos fogalmával, és hogy döntésekre apelláló elmélete hátrányban van a deontológiai elmélet más változataival szemben.

A deontológiai felfogás szerint akkor hiszünk valamit igazoltan, ha maradéktalanul eleget teszünk episztemikus kötelezettségeinknek. Az egyik standard ellenvetés ezzel szemben az, hogy bizonyos körülmények között ez a fajta igazolás nem valószínűsíti azt, hogy igazat hiszünk (Alston 1985. 1988). Ilyen eset például, ha valakinek súlyos kognitív fogyatékoságai vannak, mondjuk képtelen helyesen következtetni. Ekkor hiába gyűjti szorgosan a bizonyítékokat, hiába gondol át mindent alaposan, az esetek jelentős részében téves hitekre fog szert tenni. Lényegében amellet érveltem, hogy ez az ellenvetés akkor is megmarad, ha a másik fontos ellenvetés, hogy egyáltalán nincsenek doxasztikus köteleességeink, elesik.⁷

Úgy gondolom, hogy ez a fajta igazoltság túlságosan szubjektív ahhoz, hogy érdekes legyen. Csak annyit követel meg, hogy tegyünk meg mindent, amit tudunk, és azt állítja, hogy ami ezek után igazoltnak tűnik számunkra, az igazolt is. Egy ilyen igazoltságfogalmat használni annyi, mint azt mondani, hogy akkor focijok jól, ha képességeim maximumát nyújtom. Márpedig ha teljes erőbedobással küzdök, igyekszem az edzői instrukciók szerint helyezkedni, stb., de egyszer sem szerzek labdát, a véletlenül hozzám kerülő labdákat pedig nem játszom meg,

⁷ A „doxasztikus köteleesség” kifejezést Bernáth ennél tágabb értelemben használja: nála a helyes véleményformálást támogató feltételek megteremtésére irányuló köteleességek is doxasztikus köteleességnek számítanak. Az ilyen tág értelemben vett doxasztikus köteleességek létezését mindenki elismeri.

akkor nem focirok jól. Amit Bernáth nálam (Forrai 2014. 16–19) szubjektív igazolásként azonosít, az ebben az értelemben nem szubjektív, hanem inkább perspektivális: akkor hiszek igazoltan valamit, ha a rendelkezésemre álló bizonyítékok fényében *objektíven* igazolt az, amit hiszek (Feldman 1988. 415–416, 418). Vagyis akkor hiszek valamit igazoltan, ha bizonyítékaim ténylegesen alátámasztják azt, amit hiszek. Ebben a felfogásban az igazolás függ a rendelkezésemre álló *bizonyítékoktól* – az externalista igazoláselméletek esetében helyesebb azt mondani, hogy episztemikus helyzetemtől –, de nem függ *képességeimtől*. Ha nem tudok helyesen következtetni, és bizonyítékaimból valójában nem következik az, ami számomra következni tűnik, akkor hiába következtettem olyan gondosan, ahogy csak tudok, hitem nem igazolt. Némileg másképp fogalmazva: a perspektivális igazolás igazolás a bizonyítékokhoz képest; amit pedig Bernáth szubjektív igazolásnak nevez, az igazolás a bizonyítékokhoz és a megismerő kompetenciájához képest. Bernáth mintha nem mérné fel, hogy az általa proponált deontológiai igazolásfogalom milyen mértékben szubjektív. Így ír:

Ha valami szubjektíve valószínűsíti *e* evidenciák fényében, hogy *p* igaz, az annyit jelent, hogy a szóban forgó személy háttértudását, *képességeit* és kognitív képességeinek irányítására vonatkozó episztemikus kötelességeit figyelembe véve az evidenciák azt valószínűsítik, hogy *p* igaz. Tehát ha a szóban forgó személy képes igazolni, hogy az adott episztemikus szituációban – már amennyiben valaki mindent megtesz az igazság megismerése érdekében, amit meg kell tennie – *e* evidenciák azt valószínűsítik, hogy *p*, abban az esetben a megismerő megmutatja, hogy *az ő helyében mindenkinek azt kellene hinnie, hogy p*. (Bernáth 2019. 175. A kiemelés tőlem származik.)

Ha az illető képes megmutatni, hogy az *ő* helyében mindenkinek azt kellene hinnie, amit *ő* hisz, akkor hite perspektiválisan igazolt, azaz a bizonyítékok fényében objektíven igazolt. De ez nem ugyanaz, mint a képességeket is tekintetbe vevő szubjektív igazolás. Ha nem tudok logikusan következtetni, hogyan mutathatnám meg valakinek, aki tud, hogy a bizonyítékok fényében neki is azt kellene hinnie, amit nekem? Vagy:

Lehet azt mondani, hogy ez a fajta szubjektív igazolás elsősorban nem azt igazolja, hogy *p* igaz, hanem arra ad igazolást, hogy *S* személy *megfelelő episztemikus indokokra* támaszkodva hiszi *p*-t. Ez szerintem így pontatlan, hiszen ahhoz, hogy ezek az indokok episztemikusan *megfelelőek* legyenek, arra van szükség, hogy az adott nézőpontból nézve *ténylegesen* valószínűsítsék az igazságot. (Uo. – saját kurzíválás, eredeti kurzíválás elhagyva.)

Ezt elfogadom, de a deontológiai felfogás híve nem fogalmazhat így. Az ugyanis, hogy episztemikus indokaim megfelelőek-e, és hogy ténylegesen valószínűsítik-e az igazságot, nem kizárólag azon múlik, hogy mindent megtettem-e, amit

módomban állt: ha képességeim gyengék, akkor legjobb episztemikus indokaim sem lesznek megfelelőek, hiába teszek meg minden tőlem telhetőt.

Nem vitatom, hogy értékelhetjük valakinek a teljesítményét abból a szempontból, hogy mindent megtesz-e, amit tud. Ez azonban ismeretelméleti szempontból nem különösen érdekes, mert a kognitív fogyatékoságtól szenvedő (az agy mosott, a paranoiás, a rigorózus tradícióba zárt stb.) hiába tesz meg mindent, amit tud, amit bizonyítéknak vél, nem valószínűsíti az igazságot. Éppen ezért vonakodnék teljesítményét „igazolásként” elismerni. Természetesen nem jegyeztettem be tulajdonjogot az „igazolás” szóra, úgyhogy nem tilthatom meg, hogy ezt a képességfüggő normatív státuszt Bernáth „igazolásnak” nevezze. Nem vitatom, hogy ez valódi normatív episztemikus státusz. Akinek a hite deontológiailag igazolt, az törődik az igazsággal, és a deontológiai igazolás, noha nem konvertálja az igaz hitet tudássá, mindenképpen szükséges feltétele a tudásnak (Peels 2017). Azt vitatom, hogy a deontológiai igazolás önmagában fontos episztemikus érték.

A második gondom az, hogy Bernáth koncepciója ezt az episztemikus értéket nem ragadja meg jól, és nemcsak az előző szakaszban említett okokból. Térjünk vissza a Bea-példa 3. verziójára, amelyben azért hiszi tévesen, hogy X lemma a helyes kiindulópont, mert valamikor eldöntötte, hogy hanyagolja az ilyen technikai lemmákat. Bernáth szerint Bea felelős tévedéséért, mert az egy döntés következménye. Én úgy látom azonban, Bea mindent megtett, ami módjában állt. Az olyan stratégiai döntések, mint amilyeneket Bea hozott, elkerülhetetlenek a tudományban. Ha nem hozunk ilyen döntéseket, nem fogunk sehova eljutni; az pedig csak utólag derül ki, hogy ezek a döntések jók-e vagy rosszak. Ezeket a döntéseket értékelhetjük ugyan ismeretelméleti szempontból, de ez nem telivér deontológiai értékelés. Lényeges különbséget látok Bea és aközött, aki nem gyűjti gondosan a bizonyítékokat, nem gondolja át őket, vagy nem szentel figyelmet képességei kimunkálásának. Az utóbbit magam is hajlandó vagyok hibáztatni. Tehát azt gondolom, hogy ha már deontológiai igazolásban gondolkodunk, akkor kötelességeinket jobb volna arra korlátozni, hogy megteremtjük azokat a feltételeket, amelyek előreláthatólag a legjobbak az igazság megtalálására. Lehet, hogy az előreláthatóság követelménye az erkölcsi felelősség esetében nem tartható fenn, de az episztemikus felelősség esetében plauzibilisnek tűnik.

Végezetül annyit, hogy sem a klasszikus, sem a modern episztemológusok nem szenteltek sok figyelmet az episztemikus helyzetünk javításával kapcsolatos kötelességeinknek. Bár elismerték, hogy vannak ilyen kötelességeink, úgy gondolták, ezekről nem lehet sok érdekeset elmondani. Lehet, hogy ez tévedés, és ezek vizsgálatából kibomlik majd egy érdekes filozófiai problematika. De ennek vizsgálata nem küszöbölheti ki a hagyományos problematikát.

IRODALOM

- Alston, William H. 1985. Concepts of Epistemic Justification. *The Monist*. 68/2. 57–89.
- Alston, William H. 1988. The Deontological Conception of Epistemic Justification. *Philosophical Perspectives*. 2. 257–299.
- Bernáth László 2019. Miért kell hinni bármit is? A doxasztikus kötelességek eredete – válasz Forrai Gábornak. *Magyar Filozófiai Szemle*. 63/2. 158–177.
- Feldman, Richard 1988. Subjective and Objective Justification in Ethics and Epistemology. *The Monist*. 71/3. 405–419.
- Feldman, Richard 2000. The Ethics of Belief. *Philosophy and Phenomenological Research*. 60/3. 667–695.
- Forrai Gábor 2017. Doxasztikus deontológia akaratlagos ellenőrzés nélkül. *Magyar Filozófiai Szemle*. 61/3. 31–48.
- Forrai Gábor 2019. Doxastic Deontology and Cognitive Competence. *Erkenntnis*. <https://doi.org/10.1007/s10670-019-00126-1>
- Kornblith, Hilary 2001. Epistemic Obligation and the Possibility of Internalism. In Abrol Fairweather – Linda Zagzebski (szerk.): *Virtue Epistemology: Essays on Epistemic Virtue and Responsibility*. Oxford, Oxford University Press. 231–248.
- Peels, Rik 2017. Responsible Belief and Epistemic Justification. *Synthese*. 194/8. 2895–2915.
- Strawson, Peter F. 1974. *Freedom and Resentment and Other Essays*. London, Methuen.